

מין הספרות המקצועית

יוסי דהאן, צדק חינוכי: הפרטה ומטרות החינוך. ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2018. 200 עמ'.

יעל יולי תמיר

ספרו של יוסי דהאן תורם תרומה משמעותית לכל מי שמתעניין בתחום. דהאן מציג בצורה סדורה את הנושאים העיקריים ופורש בפני הקוראים את מגוון הטיעונים הרלוונטיים לדיון בנושא הכאוב של צדק חינוכי בישראל. בסופו של המסע הוא מציג מסקנה כואבת ומדויקת: מדינת ישראל הולכת ומתרחקת ממציאות של שוויון הזדמנויות אמיתי המאפשר לכל ילדה וילד לממש את היכולות הגלומות בהם. התוצאה היא שהגורם המנבא בצורה הטובה ביותר את יכולתם של ילדי ישראל להצליח במערכת החינוך בפרט ובחיים בכלל הוא שקלול של השכלת האם והכנסת ההורים. מסקנה זו מעמידה את היכולות, ואת האחריות, של מערכת החינוך לצמצום פערים חברתיים-כלכליים בפרופורציה ראויה.

מחקרים רבים מלמדים כי היכולות הבסיסיות של הילד נקבעות בשנות חייו הראשונות עוד בטרם הגיעו למערכת החינוך. במילים אחרות, מערכת החינוך מקבלת לידיה ילדים בעלי מגוון של יכולות, שחלק ניכר מהן נובע מתנאי חייהם. הפער ביכולות מציב אתגר עצום בפני קובעי המדיניות, וספרו של דהאן מסביר היטב למה המדינה מתקשה להתמודד עם פערים אלו. השיעור הראשון שדהאן מלמד אותנו הוא שפערים חברתיים הם נקודת המוצא של מערכת החינוך, ולא רק נקודת הסיום שלה. מצב זה אינו ייחודי לישראל, ויש להצטער על כך שהספר אינו מציג מגמות דומות בעולם משום שהקורא עלול לחשוב כי הבעיות המוצגות בספר נטועות באופייה של

* פרופ' יולי תמיר, מכללת שנקר, רמת גן.
דואר אלקטרוני: yuli@shenkar.ac.il

החברה הישראלית או בשיטת הממשל. אמנם רמת העוני בישראל גבוהה מזו של מדינות אחרות החברות ב־OECD ומבנה העוני בישראל קשור באופיו הייחודי של המגזר החרדי והמגזר הערבי, ובכל זאת רב המשותף על המפריד. חינוך בחברה מקוטבת מבחינה מעמדית מנציח את המצב הקיים, ושינוי כיוון מחייב אפוא שינוי של הפרדיגמה המעמדית.

ספרו של דהאן מתאר את מנגנוני שימור הפערים. ראשית מעשה בהצלחה חינוכית וחברתית. במאה האחרונה הפך החינוך מגיל הגן ועד התיכון, ובמקרה הישראלי – גם מערכת ההשכלה הגבוהה, לטובין ברהשגה. הישג זה, שאין לפסוח עליו או להמעט בערכו, גרם לכך שהחברה בכללותה הפכה למשכילה הרבה יותר. בניגוד למה שרבים מאמינים בחברה משכילה, שהמשאב החינוכי בה אינו מצוי בחסר, התחרות על המשאב החינוכי הופכת לנוקשה הרבה יותר.

העובדה שחינוך הוא "טובין מדרגיים" (תרגום מסורבל־מה של המושג positional good) הופכת אותו לטובין שאנשים רוצים להשיג אותם, בראש ובראשונה, לטובתם האישית. שלא כמו אוויר נקי או שימור הסביבה, חינוך הוא נכס סחיר המתורגם למעמד חברתי וכלכלי ויש לו השפעה רבה על הסיכויים ועל הסיכונים שלנו ושל ילדינו. אם נגזר עלינו לבחור לחיות בחברה שיש בה אוויר נקי פחות או יותר, הבחירה ברורה. הבחירה בין חיים בחברה שבה אני האדם המחונך ביותר אך רמת החינוך הכללית נמוכה יחסית לבין חיים בחברה שרמת החינוך בה גבוהה אך רמת החינוך האישית שלי נמוכה יחסית, אינה פשוטה כלל ועיקר. מעבר לסיסמאות השגורות בפי כול שהצלחת מערכת החינוך היא הצלחתנו, מצויות סוגיות אישיות ומוסריות כבדות משקל.

העובדה שמדינת ישראל מספקת לכל הילדים חינוך מגיל 3 ועד סיום התיכון מעלה את רף התחרות, מפנה משאבים להשקעות הנערכות במרחב ההיקפי של מערכות החינוך ובאה לידי ביטוי במגוון של כלים תוספתיים. חלק מכלים אלו ניתן על־ידי ההורים מחוץ לשעות הלימודים, למשל שיעורים פרטיים וחוגים, וחלקם במסגרת בית הספר עצמו, למשל שעות לימוד תוספתיות, תמיכה במגמות לימוד חדשניות ויקרות, פעילות הורית בבתי הספר, השקעה בפיתוח מבני חינוך וכו'. פעילות הורית זו גורמת לכך שגם במדינה כמו מדינת ישראל, שרוב רובו של החינוך בה ציבורי, מתחילים תהליכי הפרטה לתוך מערכת החינוך ומעצימים את הפערים החברתיים והכלכליים. נוסף לכך את ההשקעה של הרשויות המקומיות במערכת החינוך ונבין מדוע הפערים בחינוך נשארים על כנם.

חשיבותו של הפרק הראשון בסקירה המקיפה של הניסיונות השונים של מערכת החינוך לצמצם פערים חברתיים ולהבטיח ניצות חברתית ושל הדרכים שקבוצות שונות, מן התנועה הקיבוצית ועד החינוך הדתי־לאומי, פועלות בהן על מנת לחמוק מתהליכים של הגברת השוויון. לאחר שהוא סוקר את המאבק המתמיד לשימור הפער החינוכי, דהאן מגיע למסקנה חד־משמעית העולה ממילות הסיכום של הפרק: "מערכת החינוך אינה יכולה לפעול כמנגנון יחיד של שוויון הזדמנויות כאשר המציאות החוץ בית ספרית מאופיינת בפערים עמוקים – כלכליים ותרבותיים – ובהתרחבות מתמדת של

מעגל העוני. בתנאים כאלה אין בכוחה של מערכת חינוך לפעול באורה אפקטיבי ומשמעותי כמנגנון מפצה. לכן תיאוריה של צדק חינוכי חייבת להיות חלק בלתי נפרד מתיאוריה כללית ומקיפה של צדק חברתי" (עמ' 71).

הפרק השני ממשיך את הסקירה העוסקת בהפרטת מערכת החינוך ומצביע על האופן שבו הורים, בייחוד הורים ממעמד הביניים, פועלים ליצור מערכות מיינות בתוך המערכת הציבורית. דהאן מזכיר את עבודתו של הפילוסוף הבריטי, אדם סוויפט (Swift, 2003), שמאמרו מעורר המחשבה "איך לא להיות צבוע" שואל כיצד הורה, התומך בחינוך ציבורי, יכול לשלוח את ילדיו לחינוך פרטי (הנקרא באנגליה public school) בלי להיות צבוע. תשובתו היא שהחלטה מסוג זה קבילה אך ורק אם ההורה סמוך ובטוח ששליחת ילדיו לחינוך הציבורי תפגע אנושות בעתידם. הטיעון של סוויפט מסביר למה כל מי ששולח את ילדיו לחינוך פרטי, ממיין, ייחודי, עושה מאמץ רב להוכיח כי החינוך הציבורי, בלבדו הנוכחי, אינו עומד ביעדיו ויש בו סיכון של ממש לדור העתיד.

בפרק השלישי והאחרון דהאן דן ביעדי החינוך בישראל, שהם מרובים, מגוונים ובחלקם גם סותרים. המדינה מצפה שמערכת החינוך תפטור מגוון אין-סופי של בעיות, מקטיפת פרחי בר ועד יצירת תשתית ליזמות ולחדשנות, ובתווך תחזק את הזהות היהודית, הישראלית והאנושית של התלמידים. לרוע המזל, ככל שמעמיסים מטרות נוספות על מערכת החינוך, היא הופכת למבולבלת וליעילה פחות. בניגוד לרבים אחרים אני טוענת כי מוטב למערכת להחליט החלטות קשות ולקבוע במה להתמקד ועל מה לוותר. לצערי, דהאן אינו דן בנושא, וסקירתו המקיפה את יעדי החינוך מותירה את הקורא, ואת מערכת החינוך, בחוסר הבהירות שהם שרויים בו.

בסופו של הספר דהאן מונה את הנושאים שהוא סוקר, והם רבים וחשובים. מסקנתו מאירת העיניים היא שבמצב הנוכחי "הפרטת החינוך והחדרת ההיגיון הכלכלי המבוסס על מנגנוני שוק ותחרות מגדילות את אי-השוויון שמקורו ברקע חברתי וכלכלי, וגורמות לכך שהתוצאה המצטברת של החלטות יחידים המנסים להשיג עבור ילדיהם יתרון יחסי במרוץ גרוועה יותר מתוצאות פעולה קולקטיבית שהייתה מושגת אילו ההורים שיתפו פעולה עם אחרים" (עמ' 167). השאלה, כמובן, היא אילו פעולות קולקטיביות אפשר לשכנע הורים לבצע. שינוי חברתי דורש פעילות מתואמת. גם הורים המוכוונים אידאולוגית ותומכים בצדק חברתי לא ישלחו ילד בודד לבית ספר חלש משום שלא יהיה בכך כדי לקדם שינוי כלשהו, אבל קבוצה של הורים בעלי מודעות חברתית עשויה (וגם פעלה בעבר) להוביל מהלכים חברתיים. האם ניתן היה לתמרץ הורים לשתף פעולה במטרה לקדם שוויון חברתי ומה הם הכלים היעילים ביותר לעשות זאת – שאלה זו נותרה ללא מענה. הורים אינם עשויים מקשה אחת, ומכיוון שמדובר באינטרסים סותרים, הדיון נותר פתוח ועמו גם המאבק על שוויון, והמאבק נגדו.

מקורות

Swift, Adam (2003). *How not to be a hypocrite: School choice for the morally perplexed parent*. London, England, & New York, NY: Routledge.